

Mitä terveisiä lähettäisit terveys- ja sosiaalialan työntekijöiden koulutuksesta ja erilaisten työyksiköiden työskentelyedellytysten luomisesta vastaaville — ja tietysti myös itse työntekijöille?

— Se onkin iso kysymys. Meille kenttätöntekijöille HIV-problematiikka voi olla siinä mielessä voimavara, että se tuo etemme sen tosiasiassa, että meidän pitäisi kehittyä kyvyissämme kohdata seksuaalisuus sen monissa ilmenemismuodoissa. Tällaisen kehittymishaasteen asettaminen on ammatillisesti ja eettisesti välttämätöntä.

— Kenttätöntekijöillä on oikeus kuunnella omia tuntemuksiaan ja vaatia, että heille luodaan työyhteisössä mahdollisuus niiden käsittelemiseen. Tartunnan pelko on asia, jota ei voida ohittaa, ja sitä käsiteltäessä on muistettava sekä ihmisten oman seksuaalisuuden taso että työsuojelullinen taso.

— Koulutuksesta vastaaville ja työnohtotehtävissä toimiville sanoisin, etteivät he voi pestä tässä asiassa käsiään vain jakamalla kirjallista informaatiota ja pitämällä silloin tällöin suuria luentotilaisuuksia. Pitää ymmärtää, että valmiuksien kehittämiseksi tarvitaan myös toisenlaista työskentelyä, pienemmissä ryhmissä tapahtuvaa asenteiden, tunteiden ja pelkojen käsittelyä sekä työnohjausten järjestämistä.

— Koko työyhteisö on vastuussa siitä, että vaikeiden, paljon voimia vaativien ongelmien kanssa tekemisissä olevat työntekijät pysyvät työskuntoisina.

Jorma Hentilä

"Se ny erinomasta kansanvalistamista on"

Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.): Kansa liikkeessä. Vaasa: Kirjayhtymä, 1987, 303 sivua, kuvitettu

Stenius, Henrik: Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början. Helsingfors 1987, 389 sivua

Tutkijat liikkeellä

Artikkelikokoelma suomalaisista kansanliikkeistä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa on laadittu Suomen Akatemian tutkimushankkeen "Kansalaisten järjestäytyminen Suomessa 1820—1920" aloitteesta. Taustalla voi nähdä paitsi kymmenkunta vuotta sitten päättyneen ruotsalaisen projektin kansanliikkeistä myös yhteispohjoismaisen samanaiheisen hankkeen. Hauskaa on myös tätä kirjaa lukiessa poimia hyllystä esille taannoinen (1977) artikkelikokoelma "Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena", jossa eräät "Kansa liikkeessä" -teoksen keskeiset kirjoittajat olivat jo mukana. Käsillä oleva kokoelma on kuitenkin toteutukseltaan yhtenäisempi.

Yhteensä 15 kirjoittajaa on yhdesä ja erikseen laatinut 15 eripituista artikkelia eri kansanliikkeistä. Varsinaisten artikkeleiden lisäksi kirja on maustettu kahdeksalla pienoisartikkelilla, joista huomattavan osan on laatinut Kerstin Smeds, joka on myös kirjan kuvatoimittaja. Pienoisartikkeleita ei valitettavasti ole varustettu lähdeviitteillä, ja varsinaisten artikkeleidenkin kohdalla käytetyistä lähteistä on kerrottu kovin säästeliäästi. Menettelyä voi perustella sillä, että useat kirjoittajista ovat äskettäin julkaisseet tai ovat juuri julkaisemassa laajempia töitä käsittelemistään aiheista. Teoksen kuvatestit ovat tavallista laajempia ja usein sangen informatiivisia.

"Kansa liikkeessä" ei ole mikä tahansa artikkelikokoelma, vaan huolellisesti toimitettu, pitkälle mietityn ohjelmallisen idean varaan rakennet-

tu tyylikäs kokonaisuus. Kirjoittajilla on ollut kunnianhimoa ja hanketta tukeneella Osuuspankkien Keskuspankilla ymmärrystä. Samaa ei voi sanoa kustantajasta, Kirjayhtymästä, sillä teoksen painojäljen — tai sen puuttumisen — ja pyydetyn hinnan suhde herättää kiusallisia tunteita.

Kansalaisuus ja luokka

"Kansa liikkeessä" on poikkeavalta tavalla tehtyä aate- ja poliittista historiaa. Kyse ei ole aatteiden itseliikunnasta, eikä poliittista toimintaakaan rajoiteta tällä kertaa vain valtiollisiin ilmiöihin. Tarkastelun kohteeksi on otettu ns. kansalaisyhteiskunta, valtiollisen toiminnan ulkopuolinen, pääasiassa ei-taloudellinen, julkinen kansalaistoiminta ja sen piirissä toimineet järjestäytyneet kansanliikkeet. Kun sääty-yhteiskunta muuttui moderniksi porvarilliseksi yhteiskunnaksi, kehittyi myös kansalaisuuden käsite saaden uuden sisällön. Valtio antoi, tai joutui antamaan, kansalaisille mahdollisuuden vapaaseen, kansalaisten muodolli- seen tasa-arvoisuuteen perustuvaan vapaaehtoiseen järjestäytymiseen valtion välittömän kontrollin ulkopuolella, kansalaisyhteiskunnassa. Suomessa tämä muutos tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Kansanliikkeet eivät olleet vain kansalaistoimintaa, vaan myös osa kansallisuusaatteen toteutumisesta, osa kansakunnan muodostumisen prosessista. Suomen merkittävimmät kansanliikkeet — näin teos väittää — liittyivät suomalaisuusliikkeeseen, fennomaniaan, jolle Suomen asema Venäjän keisarikunnan autonomisena osana antoi erityisen leiman. Kansallisuusliike ei meillä ollut radikaalia, vaan pikemminkin konservatiivista, holhoavaa. Eikä se ollut edes suhteessa Venäjään vapautusliikettä, vaan suuntautui kärkevimmillään pikemminkin "vieraaseen" yläluokkaan, ruotsinkieliseen hallitsevaan eliittiin.

Joukkoliikkeillä oli kuitenkin oma, aatteista ja ohjelmista jossain määrin riippumaton logiikkansa. Luokka tunkeutui kansallisuuden läpi. Fennomaanisen "holhousliikkeen" mobilisoimat kansanjoukot pystyivät organisoitumaan myös omia etujaan ajaviksi liikkeiksi (teoksessa esimerk-

keinä työväenliike, osuustoimintaliike, naisliike). Poliittikka sai kokonaan uusia ulottuvuuksia.

Kansanliikkeiden — ja uuden kansalaisuuden käsitteen — ansiosta suomalaisuus sai uuden sisällön. Suomalaisuus ei ollut enää pelkästään etninen, kieleen ja tietyn maantieteellisen alueen materiaaliseen kulttuuriin perustuvaa yhteisyyttä, vaan suomalaisuudelle kasvoi myös valtiollinen tai poliittinen aspekti. Keisarin alamaista tuli ”kanssaporvareita suuriruhtinaanmaassa”. Jotkut yltiöt haaveilivat itsenäisyydestä.

Suomalaisia erityispiirteitä

Suomalaisten kansanliikkeiden erityispiirre niiden syntyvaiheessa oli toiminnan helppous. Eliitti ei yleensä aktiivisesti vastustanut, vaan päinvastoin oli mukana tukemassa jopa työväenliikkeen kehitystä, mannermaisen kehityksen varoittamana tai siitä huolimatta. Monet ”Kansa liikkeessä” -teoksen artikkeleissa kuvautut autonomian ajan ilmiöt tuntuvat suorastaan uskomattomilta, kun niitä vertaa myöhempään, erityisesti itsenäisyyden alkuvuosikymmenien ilmapiiriin. Selitykseksi suomalaisen järjestäytymisen suhteelliselle helpoudelle teoksessa annetaan maamme perifeerinen asema. Suomi oli riippuvainen Venäjästä, mutta täällä paikallinen eliitti oli kansallinen etnisestä epäyhtenäisyydestään huolimatta. Toisaalta autonomisen Suomen luokkarakenne oli läntinen — eikä kuitenkin täsmällisemmin ilmaistuna pohjoinen? — sillä merkittävä osa talonpojista omisti viljelmänsä maan joko täydellä tahi vajalla omistusoikeudella. Tämä ns. itsenäinen talonpoikaisto oli jo Ruotsin vallan aikana jossain määrin integroitu sekä valtioon (valtiopäiväsäätyinä, vaikkakin muita vähäisemmin oikeuksin) että paikallishallintoon. Tärkeä seuraus tästä tilanteesta oli se, että kansallinen eliitti ei ollut merkittävä maanomistajaryhmä, vaan sen asema perustui pääasiassa valtiokoneiston hallussapitoon.

Eräs kiinnostava suomalainen erityispiirre liittyy vanhaan, kansalaisotaa edeltäneeseen työväenliikkeeseen. Ensinnäkin sen laaja kannatus on aina ollut vaikea selittää, koska teollistuminen ja kaupungistuminen

— ja niihin liittyvä palkkatyöläisyys — olivat autonomisessa Suomessa poikkeuksellisen kehittymättömiä ilmiöitä. Toiseksi pitäisi samanaikaisesti selittää, miksi tässä kehittymättömässä yhteiskunnassa työväenliikkeen poliittinen haara oli ammatillisista kehittyneempi. Tähän kaksoisongelmaan teoksessa pureutuu Pauli Kettunen artikkelissa ”Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike”. Miksi maaseudun taloudelliselta ja sosiaaliselta asemaltaan kovin heterogeeninen rahvas niin sankoin joukoin veti punaisen viivan? Joukkoliikkeiden kehityksen kytkeminen kansakunnan muodostumiseen tarjoaa tähän kysymykseen uuden näkökulman. Jos tulkitsemme Kettusen analyysin oikein, hän pyrkii korostamaan ”valtion ja kirkon esivallan ja isäntien sosiaalisen alistusvallan” murtumisen *eritahtisuutta*. Maaseudun aikaisemmin täysin oikeudeton, poliittisen kansalaisuuden ulkopuolelle jätetty tilallisväestön alapuolella oleva rahvas sai valtion tasolla täyden kansalaisuuden yleisen äänioikeuden hyväksymisen yhteydessä vuoden 1906 eduskuntauudistuksessa. Valtion tasolla sääty-yhteiskunta paloi poroksi. Mutta kunnallislakeja ei saatu uudistetuksi ja siten sääty-yhteiskunta edelleen säilyi. Väestön valtaosan poliittinen kansalaisuus jäikin oleelliselta osaltaan vakaaksi. Työväenyhdistyksistä tuli tälle ristiriitaisen ja vajaan kansalaisuuden kymmenvuotiskaudelle paikallistasolla ainoa organisatorinen elin, joka välitti myös maaseudun alemman rahvaan kansalaisuuden toimien linkkinä valtion ja paikallistason välillä. Siksi työväentalosta tuli maaseutuväestönkin niin suurelle osalle ”koti, temppele ja linnoinen”. Manttaalimiesten hallitsemalle kunnantalolle kun ei ollut asiaa.

Raittiusliike kansanliikkeenä

Kokoelman keskeisiä lukuja on Risto Alapuron ja Irma Sulkusen artikkeli ”Raittiusliike ja työväen järjestäytyminen”. Artikkelin perustuu Irma Sulkusen äskettäin ilmestyneeseen väitöskirjaan ”Raittius kansalaisuskontona” (1986). Tämän väitöskirjan aihepiiriin liittyvää aineistoa on käytetty myös kokoelman

naisten järjestäytymistä koskevassa Sulkusen artikkelissa.

Raittiusliike on kirjan konseptin ratkaiseva linkki, avaava solmu. Raittiusliikkeen tutkiminen kansanliikkeenä on tuonut esille uusia aspekteja, joita järjestöhistoriikki tai ahtaasti alkoholipoliittinen tutkimus eivät ole tavoittaneet. Raittiusliike on ”Kansa liikkeessä” -teoksessa se keskeinen väylä, jonka kautta fennomaanien kansanvalistuspolitiikka — sivistyneistön holhoava liittoutuminen rahvaan parhaimmiston kanssa — muuttuu työväenliikkeen itsenäisemmäksi toiminnaksi. Raittiusliike välittää yläluokan kansallisuuskäsityksen nousevalle työväenliikkeelle. Luokka ja kansallisuus nivoutuvat uudeksi kokonaisuudeksi uuden kansallisvaltion syntyprosessissa.

Teoksen mukaan raittiusliike oli 1880-luvun lopulla ja 1890-luvun alussa Suomen suurin kansanliike. Tässä sivuutetaan luonnollisesti uskonnolliset liikkeet, joilta puuttui muodollinen järjestäytyminen. Jäsenmäärä raittiusyhdistyksissä oli kuitenkin kovin pieni, vain noin 8 000—9 000 henkeä. Kun lisäksi tiedetään, että monet — etenkin maaseudun — raittiusyhdistykset olivat kovin lyhytikäisiä, on syytä tehdä varauksia. Ensinnäkään raittiusliike ei sitonut jäseniään kovin tiukasti. Raittiuslupauksensa rikkoneeseen suhtauduttiin perin lempeästi. Jäseninä piipahtaneet olivat enimmäkseen nuorta väkeä kuten muidenkin kansanliikkeiden jäsenet (nuorisoseurat, alkuaikojen työväenyhdistykset). Suomalainen erikoisuus on se, että raittiusyhdistykset vain hyvin harvoin rakensivat oman kokoustilan. Esimerkiksi Ruotsissa tilanne oli aivan toisenlainen (vrt. Tero Tuomiston artikkeli, *Kotiseutu* 1987:3). Toisaalta voidaan ajatella, että raittiusliikkeen toiminta kuitenkin kosketti huomattavasti laajempaa joukkoa, kuin vaatimattomat jäsenmäärät ilmaisevat. Esimerkiksi juomalakkoliikkeelle antoi tukensa 70 000—80 000 kansalaista 1890-luvun lopulla.

Myös raittiusliikkeen sosiaalinen kokoonpano muistutti työväenliikkeen alkuaikojen tilannetta. Mukana oli runsaasti porvarillisia ja pikkuporvarillisia piirejä: tehtailijoita, virkamiehiä, käsityöläismestareita ja

muita työnantajia. Näiden piirien mukanaolo perustuikin raittiusliikkeen yhteiskunnalliseen funktioon, joka ei ollut niinkään alkoholipoliittinen, vaan poliittinen. Varhaiselle raittiusliikkeen johtohahmolle, A. A. Granfeltille, raittiusliike oli ennen kaikkea Kansanvalitusseuran uloke, joka vain sovelsi ulkomailta opittua järjestäytymismuotoa ja hyödynsi jo aiemmin kiristynyttä alkoholipoliittista ilmastoa työssään. Tämä kuulostaisi liian kynnyseltä, ellei samanaikaisesti muistettaisi, että Granfelt ja hänen kaltaisensa toki olivat myös raittiusmiehiä.

Raittiusliike työväenliikkeenä

Artikkelin kiinnostavin väite ei ole kuitenkaan se, että raittiusliike oli jossakin vaiheessa Suomen suurin järjestäytynyt kansanliike, vaan se, että nimenomaan raittiusliike oli ensimmäinen työväestön järjestäytymiskannava Suomessa. Tällöin on luonnollisesti tarkasteltava työväestöä tehdastyöväkeä laajempana käsitteenä, sillä myös 1800-luvun lopussa Suomen palkkatyöväki oli kovin heterogeeninen joukko. Eri teollisuudenalojen työläisten lisäksi työväestöön kuului runsaasti käsityöläisiä ja maaseudun rahvaan eri kerroksia.

Raittiusliike liittyy työväenliikkeen kehitykseen erityisesti juomalakkoliikkeen kautta. Tällä kohdin puhuminen raittiusliikkeestä työväenliikkeenä tulee myös tavallaan ongelmalliseksi. Epäilemättä työväenliikkeen toimitsijat olivat keskeisesti mukana 1890-luvun lopun juomalakkoliikkeen organisoinnissa. Epäilemättä juomalakko-operaatio toimi työläisten itsenäisen järjestäytymisen nopeuttajana. Mutta tämä mobilisaatio tapahtui pääasiallisesti raittiusliikkeen ohitse ja vain hyvin pieni osa juomalakkolaisista kuului raittiusjärjestöihin. Eräissä kaupungeissa, esimerkiksi Helsingissä, juomalakko ei edes kohdistunut itse juomista, vaan vain ostoviinaa (alkoholiteollisuutta ja ravintolalaitosta) vastaan. Toisaalta raittiushenkisyys ainakin eräessä vaiheessa liittyi työväenliikkeen sisäiseen suuntataisteluun, vapautumiseen wrightiläisestä holhouksesta ja sen herraskaisesta tapakulttuurista (ks. Jussi Kuoppala, Suomen papisto ja työväenkysy-

mys, 1963).

Aatteen ja ohjelmat liittyivät kyllä liikkeisiin, mutta kunkin historiallisen tilanteen ehdollistamalla tavalla. Tähän väljyyteen liittyy muitakin ongelmia. Varsinainen talollisväestö ei ollut kovin näkyvästi aktiivinen sen enempää raittius- kuin juomalakkoliikkeessäkään. Juomalakkoliikkeen yksi johtohahmo, piirilääkäri Konrad Relander kirjoitti 1898, että ”talojen isännät ja emännät maalla ovat myös olleet verrattain hitaat näyttämään lapsilleen ja palkollisilleen hyvää esimerkkiä, jospa kyllä useimmiten ovat kehoittaneet lapsiaan ja palkollisiaan lakkoon”. Kuitenkin viljelijäväestön poliittisen järjestäytymisen jälkeen sen puolueesta, Maalaisliitosta, tuli tiukka ”kieltolakipuolue” siinä kuin työväenpuolueistakin.

Raittiusliikkeen ja työväenliikkeen kehityksen yhteen kietoutuminen — kieltolakivaatimuksen limittyminen kiinteästi yleisen äänioikeuden ja lyhyemmän työpäivän vaatimuksiin — synnytti joka tapauksessa suomalaisen työväenliikkeeseen erikoisen perinteen. Tämä ilmenee, kun sitä vertaillaan ulkomaisiin kehityslinjoihin. Radikaali ja rajoittava alkoholipoliittikka oli osa uuden, valoisamman huomenen luomista. Kytkeä säilyi vielä itsenäisyyden aikanaan — maanalaisesta kommunistisesta puolueesta tuli myös kieltolakipuolue ja lapuanliikkeestä lain leppymätön vihollinen.

Raittiusliike raittiusliikkeenä

Mutta jos raittiusliike nähdään vain työväenliikkeen esivaiheena ja raittiusliikkeen ohjelmalliset tavoitteet vain muiden, todellisempien tavoitteiden — olivat ne sitten fenno- maanien tai sosialidemokraattien muotoilemia — kuorruituksena, niin mitä sitten jää jäljelle raittiusliikkeessä raittiusliikkeenä? Uusi, raittiusliikkeen kansanliikkeen luonteesta lähtevä tulkinta paljastaa, että raittiusliike eli suhteellisesti ottaen vaikutusvaltansa huippukautta silloin, kun alkoholin kulutus ja siitä aiheutuneet haitat olivat poikkeuksellisen alhaisella tasolla. Selitystä tälle ilmiölle ei voi lähteä hakemaan alkoholin ylihistoriallisista kemiallisista ominaisuuksista eikä edes yli-

historiallisesti käsitetystä suomalaisesta kansanluonteesta, vaan historiallisen tilanteen erityisyydestä. ”Kansa liikkeessä” -teoksen kirjoittajien mukaan raittiusaate ja kieltolakivaatimus tuolloin olivat kulttuurin ja poliittinen puolustuskeino teollistumisen ja kaupallistumisen negatiivisia seurauksia vastaan. Niissä kiteytyi olennainen osa kokonaisen ryhmän aatemaailman ja elämäntilanteen olennaisia kysymyksiä. Kyse oli poliittisesta ilmiöstä, ei raittiuspäätöksen kaltaisesta henkilökohtaisesta eettisestä ratkaisusta. Raittiusliike ei liity niin tiukasti alkoholiin, mutta ei raittiuteenkään!

Silti raittiusliikkeessä esiintyneet raittiusaatteet on otettava vakavasti. Ovathan ne osoittautuneet jo käyttökelpoiseksi ”tirkistysaukoksi” sekä työväen- että naisliikkeen piirissä esiintyneiden yhteiskunnallisten jäsennystapojen tarkempaan analyysiin.

Kansallista huumetta

Urheilu on toinen kansanliike, joka koki vuosisadan vaihteessa raittiusliikkeeseen verrattavan murroksen. Tilanteen muutosta voisi kuvata urheilukritiikin kautta. Radikaali työväenliikkeen toimihenkilö Väinö Vankoja tuomitsi Työmies-lehdessä 1909 urheilun ”laiskojen herrasmiesten ajanvietteenä”, jota työläiset eivät tarvinnut. ”Mitäpä se meihin kuului, jos joku toimeton syöttiläs liikoja lihojaan halusi urheilusouduilla, juoksuilla, polkupyöräilyllä tai muulla samantapaisella joutavuudella tahansa satulalla. Mitä muutakaan heillä olisi tekemistä?” Urheilukritiikki oli joutilaisuuden kritiikkiä. Mutta Väinö Vankoja alkoi jo olla ajastaan jäljessä. Hiukan myöhemmin, vuonna 1924, kirjoittaen V. J. Kostiaisella oli jo aivan toisenlainen käsitys ”porvarillisesta urheilusta”. ”Porvarillinen urheiluliike kiihkoisänmaallisine pyrkimyksineen, yksipuolisine ennätystavoitteen ja palkintojärjestelmineen ei ole sopusoinnussa yleiseen veljeyteen, sopusuhtaiseen kehitykseen ja velvollisuudentuntoiseen työskenteilyyn tähtäävän työväenlaajuuksien kanssa.”

Lainaukset osoittavat, miten koko urheilun käsite muuttui vuosisadan

alussa; herrasmiesmäisen ”säätyläisliikunnan” tilalle tunki moderni tuloksurheilu. Urheilutoiminnan kansainvälistyminen 1880- ja 1890-luvulta lähtien toi meillekin amatöörihanteen, kansainväliset säännöt ja niitä valvovat kansalliset liitot, ennätystilastot ja olympiaurheilun palvonnan. Seppo Hentilä esittää artikkelissa ”Urheilu, kansakunta ja luokat”, että kilpaurheilun erittäin nopeaan läpäisyyn Suomessa vaikutti olennaisesti ns. toisen sortokauden poliittinen ilmapiiri. Perusteluna Seppo Hentilä käyttää suomalaisen urheilun nationalistista henkeä. Suomalaisen urheilijoiden voitoille kansainvälisissä kilpailuissa viimeistään Tukholman kisoista 1912 lähtien tuli uudenlaista poliittista käyttöä. Hentilä heittää väittein, että ”Suomi tai suomalaiset ensimmäisenä kansakuntana alkoivat määrätietoisesti käyttää kilpaurheiluvoittoja kansallisen pätemisen kappaleena”. Kun kirjassa on kyse kansakunnan synnystä, olisi tämän kiinnostavan ilmiön alkuvaiheesta jaksanut lukea seikkaperäisemmänkin ilmiannon.

Urheilun kehityksen tekee kiinnostavaksi sen erikoinen järjestörakenne. Tätä on aivan äskettäin tutkinut Leena Laine laajassa työssään ”Vapaaehtoisten järjestöjen kehitys ruumiinkulttuurin alueella Suomessa 1856—1917” (1984). Suuri osa urheilujärjestöistä oli organisatorisesti muiden kansanliikkeiden yhteyteen perustettuja ”alastosastoja”. Tämä teki ilmeisesti urheilun ”kentän” melko riippumattomaksi ns. urheilujohtajista. Lisäksi Laine tuo esiin ”villin” mobilisaation, laajan kilpailutoiminnan, jonka järjestäjinä olivat yksityishenkilöt ilman muodollisia organisaatioita. Urheilua, kuten raittiutakin, voi harrastaa ilman seuraa. Erittäin mielenkiintoista ja tilanteelle kuvaavaa on se, että urheilun aatteelliset johtajat lähes poikkeuksetta taistelivat kilpaurheilua vastaan. Yksipuolisuudessaan ja epäesteettisyydessään se edusti heidän silmissään ”raakuutta”. Fennomaaninen työväenliikettä lähellä ollut Viktor Damm ei tehnyt tässä suhteessa poikkeusta muiden urheilujohtajien rintamassa.

Tämä ”fennomaaninen” ideologia näkyi työväenliikkeen urheilukritiikissä myöhemminkin. Esimerkiksi juuri mainittu V. J. Kostiainen ar-

vosteli työläisurheilua 1920-luvulla: ”Vanhaan porvarilliseen malliin kuokistaa liitossa vielä ennätys- ja palkintojärjestelmä, eivätkä Työväen Urheiluliiton saavutukset enempi ennätysten hyvydessä kuin palkintojenkaan arvokkuudessa jää paljoakaan jälkeen porvarillisen urheiluliikkeen saavutuksista.” ”Kentällä” oli urheilutoiminnassa melkoinen autonomia.

Vaiko sittenkin VPK?

Henrik Steniuksen työllä on suuri osuus ”Kansa liikkeessä” -kirjassa. Painava on myös hänen syksyllä ilmestynyt väitöskirjansa ”Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början”. Steniuksen työ on tyypillistä pyrkimys empiirisen tarkkuuden ohella käsitteelliseen selvyyteen ja johdonmukaisuuteen aivan julkilausutustikin. Työ on ensimmäinen laajempi tutkimus Suomen koko yhdistystoiminnan kentästä ja luo siten aivan uutta kokonaiskuvaa. Huutia Steniukselta saa mm. vanha kansallisromanttinen käsitys ikimuistoisesta skandinaavisesta yhdistymisvapaudesta. Steniuksen mukaan se on osa romanttista myyttiä ”vapaasta talonpojasta”.

Kuva kansaa holhoavasta valistavasta fennomaniasta, granfeltilaisuudesta, tulee Henrik Steniuksen väitöskirjassa vivahteikkaammaksi kuin monilla ”Kansa liikkeessä” -kokoelman muilla kirjoittajilla, sillä hänellä se ja hieman aikaisempi ja lähinnä kaupunkeihin keskittynyt järjestäytymistraditio, ennen kaikkea vapaa-palokuntatoiminta, kontrastoivat voimakkaammin. Aatetaustaltaan pikemminkin liberaali ja useimmiten ruotsinkielinen vapaa-palokuntaliike onkin ilmeisesti Steniuksen ehdokas Suomen työväenliikkeen esiasteeksi, järjestäytymisperinteen antajaksi jopa ennen raittiusliikettä. Ei ole liioiteltua väittää, hän kirjoittaa, että Suomen työläiset oppivat äänestysdemokratian ja enemmistövallan juuri VPK-toiminnassa. Tämä mobilisaatiokanava on tuttu aikaisemmin mm. Väinö Linnan Pohjantähti-trilogian ensimmäisestä osasta. Koskelan Jussin marmatuksesta saattaa poimia seuraavan polkuanalyysin: ”Se ny erinomasta kansanvalistamis-

ta on. Talkoita talkoitten perään. Milloin rakennetaan koulua, milloin palokuntaa, milloin työväentaloo...” Henrik Stenius korostaa myös painokkaammin kuin muut kirjoittajat fennomaanien superorganisaattorin A. A. Granfeltin vaikutusvaltaisimman kauden lyhyttä ja nostaa 1890-luvulta lähtien esille maaseutuun vanhemman kontaktin omaavan Santeri Alkion. Alkio ei ollut senaattori eikä yliopistomies, ei edes minkään vanhan virkamiesdynastian edustaja, vaan kirjailija ja sanomalehtimies. Jotain tästä eroavaisuudesta osoittaa usein toistettu kasku, jossa Alkio kertoo Pyrkijä-lehtensä nimen taustaa ja ironisesti rinnastaa sen kahteen muuhun aikakauden tunnettuun aikakauslehteen, Valvojaan ja Vartijaan. ”Kun ne ’valvoivat’ ja ’vartioivat’, piti hän olla ’pyrkijäkin’, jota valvottiin ja vartijoitiin.”

Tutkimushankkeen yhteispohjoisuus johtaa väistämättä tutkijat pohjoismaisiin vertailuihin. Henrik Stenius on jo aikaisemmin — artikkelissaan ”Massorganisation och nationell sammanhållning” (Sosiologia 1983) — esittänyt, että etäisyys valtion ja kansalaisyhteiskunnan välillä on Suomessa kovin lyhyt esimerkiksi Ruotsiin verraten. Monet järjestöt saavat helposti puolivirallisen luonteen, eivätkä järjestöt yleensä suhtaudu valtioon vihamielisesti. Syynä olisi valtionmuodostumisen myöhäisyys tai keskeneräisyys ja Venäjän-suhteeseen liittyvät seikat eliitin asemassa.

Mutta vertailevaa etäisyyksien mittaamista voisi tietysti jatkaa. Ruotsissa joukkojärjestöjen jäsenmäärät huippukausina olivat huomattavasti suurempia kuin Suomessa: raittiusliikkeessä oli 1909 jäseniä 350 000, mutta Suomessa 1907 vain vajaat 40 000; Ruotsin työväenpuolueessa oli 1920 noin 400 000 jäsentä, mutta Suomessa 1917 enintään 130 000. Samanlaisen vertailun voisi tehdä myös osuustoiminnasta. Maiden väkilukujen suhde on kuitenkin aivan toisenlainen. (Vuonna 1900 Suomi 2,7 milj. asukasta ja Ruotsi 5,1 milj.) Voisi ehkä kysyä, onko Suomelle tyypillistä suuri etäisyys kansalaisyhteiskunnan (järjestöläitokseksi käsitettynä) ja itse kansan välillä ainakin Ruotsiin verrattaessa?

Mahdollisina merkittävänä taustatekijöinä voi mainita kaksi Henrik Steniuksen esille nostamaa suomalaista erikoispiirrettä, jotka etenkin vertailussa on syytä aina muistaa merkittävänä institutionaalisina rakennepiirteinä. Molemmat liittyvät järjestötoiminnan kannalta keskeiseen ikäryhmään, nuorisoon. Ensiksikin autonomisessa Suomessa ei ollut kattavaa yleistä asevelvollisuutta, ei edes vuosina 1878—1901, jolloin maalla oli pieni asevelvollisarmeija. Toinen erikoisuus on yleisen oppivelvollisuuden säätäminen poikkeuksellisen myöhään (1921). Kansakoulujärjestelmämme kehittymättömyyttä kuvaa tieto siitä, että se kattoi ikäluokasta 5—14-vuotiaat 1880 vain 6,7 %, vuonna 1900 noin 19 % ja vuonna 1910 edelleen vain 26 % (Peter Floran mukaan). Henrik Stenius korostaa, että kansakoulun perustamisen jääminen vapaaehtoiseksi teki siitä keskeisen mobilisoivan tekijän. Tämä on varmasti totta ja huomionarvoista. Mutta miten kansakoulun puuttuminen vaikutti nuorison enemmistöön? Olisi helppo kuvitella, että se oli este, jopa kynns aktivista jäsenyyttä edellyttävään yhdistystoimintaan.

"Onko maaseutu mukana?"

Kun käsissä on kaksi muukeaa ja toisiaan loistavasti täydentävää tutkimusta suomalaisista kansanliikkeistä, niin voi kysyä, voiko lukijalle enää jäädä mitään toivomuksia. Mitä vielä tarvittaisiin?

Itse palaisin tässä yhteydessä Martti Ahdin suojeluskuntia käsittelevän artikkelin kysymykseen: "Onko maaseutu mukana?" Ahdin artikkelissa tällä kysymyksellä on toinen merkitys, ja sillä viitataan siihen, että suojeluskuntien jäsenjoukoilla — joista huomattavan osan muodostivat maanviljelijät — ei ollut 1920-luvulla keskeisistäkään kysymyksistä samoja käsityksiä kuin johdolla. Kentän subjektiviteetti oli otettava ainakin vallankaappausuunnitelmissa huomioon. Siitäkin huolimatta, että "Kansa liikkeessä" -kirjassa on Markku Heikkilän ja Juha Sepon artikkeli herätysliikkeistä ja Tapani Maurasen artikkeli osuustoiminnasta, molemmat liikkeet toki olivat olennaisesti maaseutuväestön liikkei-

tä, moittisin kirjaa maaseudun kalvokkaasta hahmottamisesta. Kirjan johdantoartikkelissa kyllä korostetaan itsenäisen, maata omistavan talonpoikaisväestön keskeistä merkitystä autonomisen Suomen luokkarakenteessa. Joukkoliikkeiden subjekteina talolliset jäävät kuitenkin statistin osiin. Mainitsen esimerkkejä. Henrik Steniuksen laatimasta pienoisartikkelista "Suurimmat joukkorajärjestöt" käy ilmi, että maamiesseurat olivat vuosisadan vaihteesta lähtien suurimpia joukkorajärjestöjä, hyvinkin nuorisoseuraliikkeen, raittiusliikkeen tai urheiluliikkeen veroinen. Juuri muuta informaatiota tästä joukkorajärjestöstä ei annetakaan. Henrik Steniuksen työn hakemistosta voi laskea 75 viittausta vapaapalokuntiin, 33 raittiusjärjestöihin, 26 työväenliikkeeseen, mutta vain 5 viittausta maamiesseuroihin. Myös maamiesseuroista annettu niukka informaatio on sisällöllisesti helposti harhaanjohtavaa, sillä ne mainitaan — Maurasen artikkelissa ja Steniuksen kirjassa — vain taloudellisina järjestöinä (maataloustarvikkeiden yhteisostojen järjestäjinä). Tämä on kiusallista, sillä todellisuudessa maamiesseurojen toiminnan pääpaino oli monipuolisessa valistustoiminnassa (esitelmät, kurssit, kilpailut ja näytelyt). Toisena esiin työntyvänä esimerkkinä voisi mainita torppariliikkeen, joka vain mainitaan Pauli Ketusen artikkelissa.

Mainitsen tästä tutkimushankkeen puutteesta, vaikka tiedänkin, että tutkijat itse ovat jo tiedostaneet maaseutuun liittyvän, talonpoikaisen mobilisaation sivuun jäämisen. Kirjan esipuheessa todetaankin realistisesti, etteivät kirjoitukset kata kaikkia järjestäytymiskauden ilmiöitä ja että teokseen jää aukkoja. On aivan luonnollista, että joukkorajärjestöjen tutkimisen ensi vaiheessa korostuvat johtohenkilöiden rooli ja julkilausuttu tavoitteet. Näin on silloinkin, kun sitä osataan tietoisesti varoa. Jäsenmassojen subjektiviteetin tavoittaminen vaatii mielikuvitusta uusien lähdaineistojen käyttökelpoisuuden oivaltamiseksi ja usein paljon työtä selkeisiin johtopäätöksiin pääsemiseksi. Useimpien järjestökokonaisuuksien osalta työ on vasta alkamassa. Raittiusliikkeen osalta jo pidemmälle edennyt työ osoittaa, miten jännittä-

viä tuloksia valittu tutkimusote tuottaa.

Yhteenveto

"Kansa liikkeessä" on epätavallisen yhtenäinen ja kunnianhimoinen artikkelikokoelma. Muilla artikkelikokoelmien toimittajilla on paljon opittavaa tämän hankkeen vetäjiltä. Epäilemättä näin suuressa kirjoittajajoukossa on näkemys- ja tyylieroja, joita on mahdollon tasoittaa. Viiteosaston merkintöjen mukaan toimittajista erityisesti Risto Alapuruolla on ollut teoksen muotoutumisessa suuri osuus. Tätä kirjoitettaessa vielä ilmestymätön Alapuron tutkimus "State and revolution in Finland", joka käsittelee kansakunnan ja kansallisvaltion muotoutumista Suomessa vertailevasta historiallisen sosiologian näkökulmasta, tulee rajaamaan myös käsillä olevan kokoelman entistä täsmällisemmin.

Teos täydentää mukavasti kahta aiempaa suurelle yleisölle tarkoitettua — mutta tutkijallekin välttämätöntä — kaunista kirjaa, nimittäin Aimo Reitalan teosta "Suomi-neito" (1983) sekä Kerstin Smedsin ja Timo Mäkisen työtä "Kaiu, kaiu lauluni" (1984). Edellinen kertoo Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet, jälkimmäinen on laulu- ja soittojuhlien historia.

Kokoelma on myös sisällöltään rohkea. Uusien tulosten ja tulkintojen ohella vanhentuneita tai puutteellisia pidettyjä tulkintoja arvioidaan kiinnostavalla tavalla. Tässä suhteessa lukijaa palkitsevia ovat mm. Marja-Leena Salkolan, Martti Ahdin ja Pauli Kettusen osuudet. Monelle nykylukijalle saattaa olla yllätys, että teoksen aluevaltaus ei suinkaan ole naisten järjestäytyminen — sehän on aina saanut osakseen paljon huomiota. Uusi ja kriittisen momentin sisältävä on sen sijaan Irma Sulkusen tulos, jonka mukaan naisten järjestäytymisen kannalta ainakaan määrään katsoen varsinaiset naisjärjestöt eivät olleetkaan keskeisiä.

"Kansa liikkeessä" on monipuolisuutensa ansiosta jokaiselle yhteiskuntatieteilijälle välttämätön käsikirja. Ja harrastuksen edetessä voi Henrik Steniuksen tutkimusta käyttää syventävissä opinnoissa. Oli vain mo-

nien, tekijöille ehkä harmillisilta tuntuneiden myöhästymisten aiheuttama sattuma, että artikkelikokoelma ilmestyi juuri itsenäisyyden juhluvuonna. Täysosumat ovatkin usein sattumia.

Matti Peltonen

Ensimmäinen Kettli Bruun -palkinto Arvid von Martensille

Alkoholitutkimussäätiön hallitus on myöntänyt ensimmäisen Kettli Bruun -palkinnon Arvid von Martensille. Palkinnon perusteena on Arvid von Martensin ristiriitoja kaihtamaton elämäntyö yksinäisten, asunnottomien ja juoppojen hyväksi. Palkintosumma on 12 000 markkaa.

Arvid von Martensin elämässä ovat yhdistyneet omakohtainen kätälähetystyö, kunnallispoliittinen vaikuttaminen ja joukkotiedotuksen taitava hyväksikäyttö. Hänen perustamansa Kovaosaisten ystävät ry. on nykyisin suuri sosiaalipalveluja tuottava järjestö, mutta hänen oma työnsä on paljon muuta kuin järjestötyötä ja hallintoa. Hänen toimintansa on ollut epäsovinnaista, ovelaa ja tinkimättömän elämänuiskoista. Työnsään ja kirjoituksissaan von Martens on ennen kaikkea ollut hälyttäjä ja rettelöitsijä, ”Jumalan hullu joka taktikoi Jumalan avuksi”.

Alkoholitutkimussäätiön apurahat 1987

Alkoholitutkimussäätiön hallitus päätti kokouksessaan 26. 11. 1987 vuoden 1987 apurahojen jaosta. Hakemuksia oli jätetty yhteensä 56, ja uusia apurahoja jaettiin 28. Lisäksi jatkettiin yhdeksän tutkimussopimusprojektin rahoittamista aikai-

sempien päätösten mukaisesti. Apurahoja on kahdenlaisia: varsinaisia ja tutkimussopimusapurahoja.

Uusista tutkimussopimuksista kolme koskee päihdehuoltoa, neljäs projekti koskee alkoholia suomalaisessa kansanperinteessä ja viides joukkotiedotuksen alkoholiaineiston vastaanottoa. Kuudes sopimusprojekti käsittelee alkoholin hermostovaikutuksia.

Heikki Wariksen apurahan sai valtiot. lis. Eero Lahelma.

VARSINAISET APURAHAT *Yhteiskunta- ja käyttäytymistieteellinen sekä humanistinen tutkimus*

Yhteiskuntat. lis. Pertti Alasuutari 26 800 mk: Lähiöravintola-kirja

Fil. kand. Kai Häggman 5 000 mk: Laiton väkijoumalike ja sen luomat alkoholipoliittiset ja yhteiskunnalliset ongelmat Helsingissä vuosina 1884—1905

Valtiot. lis. Eero Lahelma 24 000 mk: Työttömyys ja alkoholiongelmat

Fil. kand. Bodil Lindfors 39 533 mk: Alkoholens socioemotionella effekter i dyader

Vt. prof. Ralf Lindman 23 114 mk: Alkohol och verbal kreativitet

Valtiot. kand. Thomas Rosenberg 12 000 mk: Ruotsinsuomalaisten koulukysymys

Fil. tri Heikki Summala 5 000 mk: Nuoret kuljettajat ja promilleraja.

Luonnontieteellinen, lääketieteellinen ja kliininen tutkimus

Lääket. lis. Ilkka Antti-Poika 30 000 mk: Alkoholin suurkulutus ja tapaturmat

Lääket. ja kir. tri Erja Halmesmäki 8 000 mk: Alcohol consumption in pregnancy

Lääket. lis. Rauno Heikkinen, lääket. ja kir. tri Onni Kari-Koskinen ja dos. Simo Näyhä 21 000 mk: Seitsemän päivän adventistien kuolleisuus Suomessa

Apul.prof. Timo Järvillehto 30 000 mk: Alkoholi ja visuaaliset illuusiot

Dos. Veikko Koivisto 35 000 mk: Etanoli ja hypoglykemiasta toipuminen

Dos. Markku Kupari 10 000 mk: Alkoholistin sydän

Lääkäri Päivi Kärkkäinen 42 500 mk: Beta-hexosaminidaasi alkoholin

maksakudosvauriossa

Lääket. ja kir. tri Juhani Leppäluoto 25 000 mk: Alkoholi ja sydämen eteiseptidi

Lääket. lis. Kimmo Liesto 5 000 mk: Sydänäkkikuolema ja alkoholi

Fil. tri Helena Mussalo-Rauhamaa 8 300 mk: Hivenalkuaineet ja alkoholistit

Lääket. ja kir. tri Onni Niemelä 80 000 mk: Asetaldehydi-proteiini adduktit

Lääket. ja kir. tri Hannu Raunio, fil. kand. Markku Pasanen, lääket. kand. Tuula Syngelmä, lääket. ja kir. tri Arja Rautio, dos. Kirsi Vähäkangas ja dos. Olavi Pelkonen 30 000 mk: Alkoholin osuus syövän ja maksavaurion synnyssä

Prof. Jukka T. Salonen 30 200 mk: Alkoholin merkitys verenpaine- ja sepevaltimotaudin sekä sydämen toiminnanvajuuden synnyssä

Dos. Markku Savolainen, lääket. kand. Minna Hannuksela ja lääket. kand. Soile Seppänen 40 000 mk: Alkoholin infarktin syntyä estävät mekanismit

Dos. Hannele Yki-Järvinen 41 000 mk: Alkoholi ja glukoosi-intoleranssi.

TUTKIMUSSOPIMUKSET *Aikaisempiin päätöksiin perustuvat jatkorahoitukset*

Fil. kand. Eija Ahola: Kulttuuriin alkoholismiteoria ja keskiluokan naiset

Valtiot. maist. Pekka Hakkarainen: Huumausaineiden käyttö Suomessa 1970- ja 1980-luvulla

Lääket. kand. Kari Kervinen ja dos. Antero Kesäniemi: Asetaldehydi ja proteiinimodifikaatio

Valtiot. kand. Timo Kortteinen: Maatalouskysymys ja alkoholin tuotanto

Valtiot. lis. Anja Koski-Jännes: Addiktio ja itsesääteily — oma-apuoppaan käyttötapoja koskeva osaprojekti

Valtiot. kand. Ilpo Koskikallio: Pohjoismaiden ravintoloiden sosiaaliliistoria

Fil. kand. Arto Orpana: Testosteroniprojekti

Yhteiskuntat. kand. Pekka Saarnio: Kroonisten alkoholistien kognitiiviset toiminnot

Prof. Mikko Salaspuro: Alkoholi ja dolikolit.